

Bītnieka Klausā Kreihela tiesas process (1594)¹

The Trial of Non-guild Artisan Claus Kreychel (1594)

Viktors Dāboliņš, *Mg. art.*

Tartu Universitātes doktorants

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: viktorsdabolins@gmail.com

16. gadsimta otrajā pusē Rīgas amatnieku vidū bija vērojama sociālā noslāņošanās, ko sekmēja saimnieciskās darbības reglamentācija un cunftu sistēmas noslēgšanās. Ikdienas saimnieciskajās attiecībās lielāku nozīmi sāka ieņemt no brīvās preču apmaiņas izslēgtie necunftīgie amatnieki jeb bītnieki (*Bönhasen*), kas apkalpoja nemantīgos sabiedrības slāņus. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Lībekas zeltkaļa Klausā Kreihela (*Claus Kreychel*) tiesas prāvas dokumentos, kas atklāj līdz šim nezināmo monētu viltošanas procesuālo pusi – no monētu materiālu sagādes līdz monētu izgatavošanai un izplatīšanai tirgū. Klausā Kreihela tiesas process ļauj domāt, ka Rīgā monētas viltotas ar tādām pašām metodēm kā citviet Eiropā.

Atslēgvārdi: Klausā Kreihels, bītnieki, zeltkaļi, monētu viltošana, numismātika, Rīga, mikrovēsture, amatniecība.

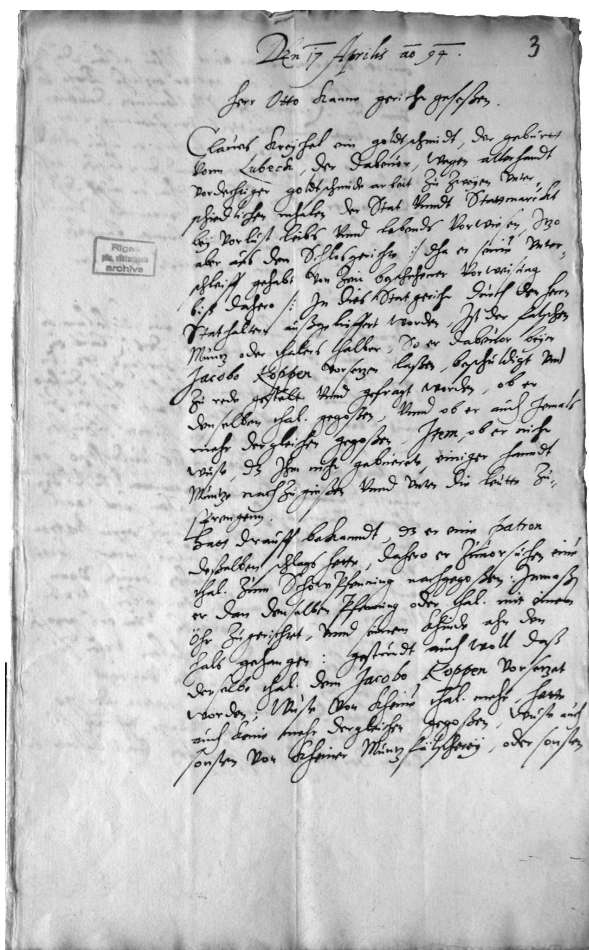
During the second half of the sixteenth century, social stratification began to form among the craftsmen of Riga. It was promoted by regulation of economic activity and termination of the guild system. The non-guild craftsmen that were excluded from the free trade of goods, or the so-called *Bönhasen* started to take on a more important role in the everyday economic relations. The purpose of the article is to give an insight into the trial documents of Claus Kreychel, a goldsmith from Lübeck. The documents reveal the yet unknown side of *Bönhasen*, that is, counterfeiting of coins, the supply of materials, manufacture of coins and their dissemination in the market. The trial of Claus Kreychel permits to conclude that counterfeits in Riga were produced with the same methods as elsewhere in Europe.

Keywords: Claus Kreychel, *Bönhasen*, goldsmiths, counterfeiting, numismatics, Riga, microhistory, crafts.

levads

Rīgas un Livonijas viduslaiku un jauno laiku vēsturē ir zināmi dažādi monētu viltošanas gadījumi. Visplašāko ietekmi uz monetārajiem un ekonomiskajiem procesiem atstāja Polockas, Sučavas un Bērzaunes viltotāju izgatavotie Rīgas un Livonijas šiliņi, kas tika izkalti tūkstošu un miljonu lielās tirāžās.² Šo viltoto monētu apkarošana prasīja gadu desmitus, un tie joprojām

tiek atrasti arheoloģiskajos izrakumos.³ Dažkārt ar nesankcionētu monētu izgatavošanu nodarbojās arī monētu kaltnes darbinieki un monētu meistari.⁴ Tā kā nepastāvēja ierobežojumi svešzemju naudas plūsmai, daļa viltojumu varēja ienākt Rīgā arī ar ieceļotāju un tirgotāju starpniecību. 17. gadsimta sākumā izveidotās Amatu tiesas dokumenti un gilžu materiāli liecina, ka Rīgā ārpus reglamenta saimnieciskajās attiecībās liela loma bija necunftigajiem

1. att. Klaus Kreihela pratināšanas protokola 1. lapa. 1594. Avots: LNA LVVA, 673-1-1026, 3. lp. Autora fotogrāfijas.

Fig. 1. The front page of the Claus Kreychel's Trial protocol. 1594. Source: The National Archives of Latvia. LNA LVVA, 673-1-1026, p. 3. Photographs by the author.

amatniekiem jeb bītniekiem.⁵ Profesionālās iemaņas un pieejamie līdzekļi bītniekiem ļāva kļūt par potenciālajiem monētu vilto-tājiem, tomēr avotu trūkuma dēļ līdzšinējā historiogrāfijā šim jautājumam nav pie-vērsta uzmanība. Lībekas zeltkaļa Klausa Kreihela (*Claus Kreychel*) tiesas process ir pirmais zināmais gadījums Rīgā, kad kāds bītnieks tiesāts par monētu viltošanu.

Rakstā analizēti K. Kreihela prāvas avo-ti, kas sastāv no viena senāka tiesas procesa apraksta (1593)⁶ un trīs dokumentiem, kuri tieši attiecas uz 1594. gada tiesas prāvu: tiesas protokols⁷ (sk. 1. att.), K. Kreihela vēs-tules Rīgas rātei⁸ un zeltkaļu zeļļa Samuēla vēstules tiesas fogtiem.⁹ Ņemot vērā avotu unikalitāti, rakstā atreferēta procesa gaita un galvenie izskatītie jautājumi. Prāvas do-kumenti ļauj tuvāk skaidrot sociālpolitisko kontekstu monētu vilto-tāju ģenēzē un rak-sturot K. Kreihela darbību: izgatavoto pro-dukciju, darbības metodes, kontaktpersonu loku. Monētu viltojumu apkaršanā tradi-cionāli piedalījās arī Rīgas monētu kaltuves meistari. Diemžēl Rīgas monētu kaltuves materiālos atsevišķi viltošanas gadījumi nav fiksēti. Nav saglabājušās liecības arī no lietas ierosinātājas un apsūdzētājas puses – Rīgas rātes un zeltkaļiem.

Rīgas amatnieku vide un Lībekas zeltkalis Klauss Kreihels

Amatniecības izstrādājumu viltošana vai nesankcionēta izgatavošana visbiežāk bija necunftīgo amatnieku rūpals. Avotu trūkuma dēļ viņu skaits nav precīzi nosa-kāms. Vācu vēsturniece Annelore Leistiko-va (*Annelore Leistikow*) uzskata, ka, sākot ar 16. gadsimtu, bītnieku skaitam bija tenden-ce pieaugt.¹⁰ Pēc Ārijas Zeidas domām, bītnieku skaita un darba nozīmes pieaugums Rīgā un Livonijā tieši saistāms ar to, ka palielinājās meistara tiesību piešķiršanas iero-bežojumi un bija vērojams lauku amatnieku

pieplūdums.¹¹ 16. gadsimtā zeltkaļu cunfte un citas amatnieku cunftes kļuva par slēg-tajiem amatiem (*geschlossene Ämter*).¹² Sas-kaņā ar 1542. gada Rīgas zeltkaļu šrāgas noteikumiem,¹³ kurus 1582. gada 26. aprīlī karalis Sigismunds III Vāsa (*Zygmunt III Waza*) apstiprināja un papildināja, zeltka-ļu izstrādājumi tika izgatavoti cunftu sis-tēmā, un turpmāk tajā tika uzņemti tikai 12 meistari un ierobežots skaits zeļļu un mācekļu.¹⁴ Bez iepriekšējas saskaņošanas ar meistaru vai cunftes vecāko – eltermani nebija iespējams priekšmetus apsudrabet vai apzeltīt, kā arī izpildīt privātus pasūti-jumus un izgatavot priekšmetus no zemā-kas raudzes metāla. Tā kā lielākas peļņas nolūkos zeļļi vai cunftē neiekļuvušie varēja kontaktēties vai kļūt par bītniekiem, jau-najā, 1582. gada šrāgā tika pastiprinātas sankcijas pret bītniekiem, kuriem tagad draudēja mantas konfiskācija un atkārtotos pārkāpumu gadījumos – izraidīšana no pil-sētas.¹⁵ Līdztekus tam tika noteikta aizlie-guma josla (*Bannmeil*) divu jūdžu rādiusā ap Rīgas mūriem visiem amatniekiem, kuri strādāja ārpus zeltkaļu cunftes.¹⁶

Priekšpilsētā un blakus esošajā priekš-pilī (kopš 1515. gada no ordeņa pils neie-robežota teritorija abpus pilsētas mūriem) tradicionāli uzturējās pārsvarā nemantīgais un marginalizētais pilsētas iedzīvotāju slā-nis, kā arī likumpārkāpēji, kas iesaistījās nereglamentētās jeb melnā tirgus attie-cībās.¹⁷ Melnā tirgus dalībnieku vidū bija arī zeļļi, kuriem bija nepieciešamās amata prasmes, taču trūka uzturlīdzekļu.¹⁸ Piepra-sījuma struktūras izmaiņas amatniecības tirgū varēja ietekmēt jau minētais lauku amatnieku pieplūdums, kā arī lauku rot-kaļu tradīcijas izzušana. 16. gadsimtā zem-nieku rotu izgatavošana pārgāja pilsētu amatnieku rokās.¹⁹ Netieša liecība urbāno centru pieaugošajai nozīmei amatniecībā ir plašā ornamentu izplatība 16. gadsimtā Jelgavā²⁰, kas šajā laikā kļuva par Kurze-mes hercogistes politisko centru.

Biogrāfiskās ziņas par K. Kreihelu ir trūcīgas – zināms, ka viņš dzimis Libekā, iespējams, 16. gadsimta vidū vai pirmajā pusē,²¹ un pēc profesijas bijis zeltkalis.²² Spriežot pēc tā, ka K. Kreihela vārds nav minēts zeltkaļu cunftes meistarū regīstros, K. Kreihels vai nu piederēja pie nekvalificētā darbaspēka, t. i., bija vanderzellis,²³ vai arī bija ceļojošs (lauku) amatnieks vai bitnieks. Nav zināms, kad un kādos apstākļos viņš nonāca Rīgā, iekārtoja savu priekšpils darbnīcu un sāka pelnīt iztiku ar viltojumu un kopiju izgatavošanu. Zinātniskajā literatūrā un citos arhīvu dokumentos K. Kreihela vārds nav sastopams, tāpēc ir gūti pārbaudīt viņa biogrāfisko ziņu patiesumu.

K. Kreihela nelikumīgajai darbībai Rīgā bija vismaz piecus gadus gara vēsture. Lai kā no 1590. līdz 1594. gadam K. Kreihelu pieķēra un tiesāja trīs reizes. Senākajā, ar 1593. gada 10. martu datētajā ziņojumā tiesas fогtam Kasparam Dreilinkam (*Caspar Dreling*, ?–1610) Rīgas zeltkaļi apsūdzēja K. Kreihelu lojalitātes pārkāpumā pret Rīgas pilsētu, proti, sudraba preču pārdošanā Rīgas pilsētā.²⁴ Rīgas zeltkaļi uzskatīja, ka tādā veidā ticis laužts viņiem dotais zvērests un pārkāpti Rīgas pilsētas likumi. Turpat sniegta atsauce uz imperatora Kārļa V impērijas kriminālkodeksa (saukta par Karolinu) 108. punktu, kas par ķeizaram dotā zvēresta laušanu paredzēja rokas vai pirksta nociršanu.²⁵ K. Kreihels atzinās, ka viņš pirms 1590. gada 21. marta Rīgas priekšpilsētā bija izgatavojis ķēditi no feniņu monētām 21 šiliņa vērtībā, taču noliedza, ka būtu to pārdevis Rīgas pilsētā. Viņš neesot zinājis, ka ar savu rīcību pārkāpj zvērestu, jo viņam neesot bijis zināms, ka Rīgas jurisdikcijas robežas (*gerichts Zwang*) iesniedzas priekšpilsētā. Ķēdīte izgatavota pēc Marca fon Glagova (*Marz von Glagow*) pasūtījuma, turklāt bada apstākļos.

Pilsētas tiesībsargājošo institūciju uzmanības lokā bija nonākušas ziņas arī par

citu gadījumu, kad tika pārkausētas zviedru ½ rundštuku jeb ēres monētas. K. Kreihels paskaidroja, ka monētas pārkausējis Berta Alberdinga (*Bert Alberding*) zellis Ludvigs. Kopumā astoņās dienās pārkausētas monētas 8 lotu apjomā (>100 g), un pārkausēšanas mērķis esot bijis noņemt monētu provi.²⁶

Kā redzams, ierodoties Rīgā, K. Kreihels bija reģistrējis savu nodarbošanos un, iespējams, salīdzis pie kāda no vietējiem meistariem. Kādas attiecības tika nostiprinātas abu pušu starpā, nav zināms. Nav arī zināms, vai tas bija pilns K. Kreihela pārkāpumu apjoms, tomēr šie piemēri liecina, ka viņš regulāri strādāja ar monētām. Pamatojoties uz “*izvērsto zeltkaļa darbību*”,²⁷ K. Kreihels tika padzīts no pilsētas un pilsētas jurisdikcijas robežām, cik noprotams, bez miesas bojājumiem.

Trešā un, iespējams, nozīmīgākā K. Kreihela tiesas prāva tika uzsākta 1594. gada 17. aprīlī un ilga vismaz līdz 27. aprīlim. Šajā laikā notika vismaz trīs tiesas sēdes ar pratināšanām 17., 20. un 27. aprīlī. Tiesas spriedums un tā nolasišanas datums nav zināms. Tiesas sastāvā ietilpa pilsētas sekretārs Oto Kanne (*Otto Kanne*) un Polijas karaļa iecelts Rīgas štathalters jeb ģenerālgubernators. Uzsākot lietas iepriekšējo izmeklēšanu, tika konstatēts, ka K. Kreihelam uzkrājusies iepriekšēja sodamības vēsture. Pilsētas štathalters jauno prāvu pārcēla no pils tiesas (*Schlosgerichte*)²⁸ uz augstāko – pilsētas tiesu (*Statgerichte*).

17. aprīļa tiesas sēde

K. Kreihels tika apsūdzēts monētu viltošanā un pusdāldera izgatavošanā Jakobam Kopenam (*Jacobo Koppen*) no Rīgas pils.²⁹ Uzsākot K. Kreihela iztaujāšanu, tika prasīts, vai viņš ir kopijas izgatavotājs un vai viņš ir izgatavojis vēl vairākas tādas monētas. Tika arī vaicāts, vai viņš zinot, ka ir

aižliegts pašrocīgi izgatavot monētu kopijas un tās tālāk izplatīt. K. Kreihels atbildēja, ka viņš to ir zinājis. Viņam piederēja viena šī dāldera lejamveidne (*patron*), no kuras pēc J. Kopena pasūtījuma tika izgatavota piemiņas monēta jeb medaļa (*Schow Pfennig*). Monēta tika lietota kā kakla piekariņš, un tai klāt bija pielodēta cilpa. K. Kreihels noliedza, ka viņš būtu izgatavojis vēl kādas citas monētas, kā arī viņam nebija nekas zināms par monētu viltošanu citviet.³⁰

No feniņu sudraba K. Kreihels bija izgatavojis dažas brošas un kādai dzirnavniecei Regīnai (*der Riginer der Muller*) arī maciņa ķēdīti.³¹ Kā savu pamatnodarbošanos viņš minēja dažādu kreļļu un tamlīdzīgu misiņa priekšmetu izgatavošanu. Pēc tam viņš esot gaidījis pircējus un gribējis doties uz laukiem. Tikmēr zelli esot strādājuši neatkarīgi no viņa.

Tālāk tiesā tika izvaicāti K. Kreihela zēļi. Pirmais – Jakobs Badermens no Kuhelmeses (*Jacob Baddermhen von Kuchelmeße*) Meklenburgā. Sākotnēji viņš bija strādājis pie kāda Jelgavas meistara, taču iepriekšējā gada rudenī K. Kreihels bija viņu pārvilinājis pie sevis. Jakobs tiesai paziņoja, ka viņš neko nezina par monētu viltošanu. Pie K. Kreihela viņš esot ievērojis valsts dāldera³² lejamveidni un divus dālderus – vienu no misiņa un otru no svina. Jakobam nebija zināms nedz par monētu izgatavošanu, nedz arī, ka tie izgatavoti J. Kopenam. Tajā laikā viņš neesot bijis uz vietas. J. Badermens bija pamanījis pie K. Kreihela arī divus lietuviešu sešgrašu (24 š)³³ atļējumus vai kalumus, kas tika izgatavoti no misiņa un bronzas sakausējuma un vēlāk apsudraboti. Gatavie priekšmeti tika pārdoti par trīs ar pusi mārķām gabalā.³⁴

Kā nākamais liecinieks tiesā tika izvaicāts zeltkaļu zellis Samuēls no Mengerinhuzenes (*Samuel von Mengerinhusen*) Hesenē. Samuēls tiesai liecināja, ka viņš neko nezina nedz par monētu viltošanu, nedz citām nelikumīgām K. Kreihela darbībām.

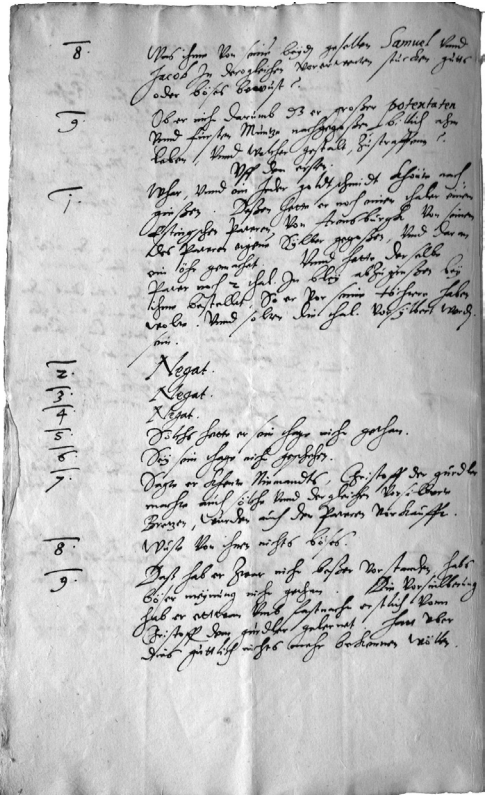
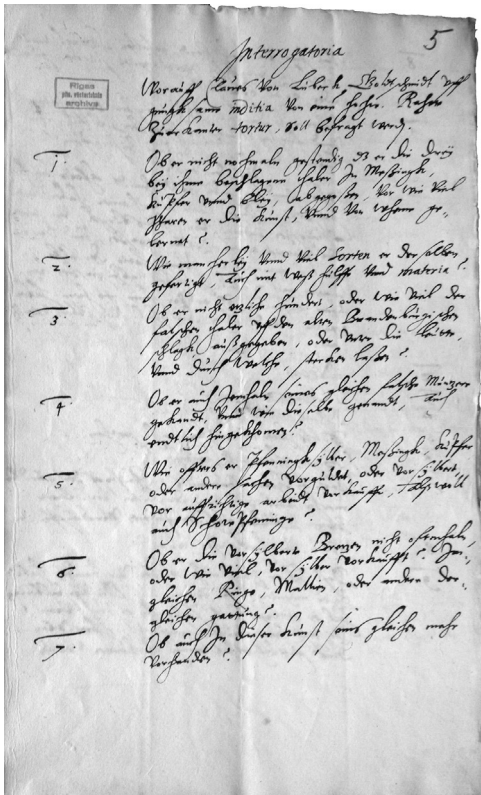
Viņam klātesot, K. Kreihels izgatavojis tikai misiņa ķēdes (*leibkette*). Pie K. Kreihela viņš bija redzējis vienu valsts dāldera veidni un vienu apsudrabotu dāldera kopiju. Viņaprāt, tas bijis K. Kreihela roku darbs. Pēc Dīriha Fingera (*Dirich Vinger, Diederich Fingern*) pasūtījuma K. Kreihels bija izgatavojis arī trīs apzeltītus misiņa gredzenus, kas tika pārdoti par trīs ar pusi mārķām gabalā.

Pēc šīm liecībām tiesā atkal tika izvaicāts apsūdzētais K. Kreihels. Tiesa vēlējās noskaidrot, kādēļ viņš bija melojis, apgalvojot, ka izgatavojis tikai vienu sudraba kopiju. K. Kreihels atbildēja, ka viņš abus dālderus neesot atlējis ar nodomu tos tālāk izplatīt. Tiesā tika ienesti vairāki izejmateriāli un daži izgatavoti priekšmeti no viņa darbnīcas. Īpašu tiesas uzmanību izpelnījās kāda adata (*Nahdel*), kas līdzinājās dzīvsudrabam. Jautāts, vai tā izmantota apsudrabošanā, K. Kreihels atbildēja noraidoši, sakot, ka ar to priekšmeti tiek apzeltīti. Rīgas monētu meistars Henrihs Volfs (*Henrich Wolff*, 1586–1609) tiesai liecināja par pretējo – dzīvsudrabu varēja izmantot arī apsudrabošanai. H. Volfs tiesai uzrādīja arī kādu nepieciešamības dāldera³⁵ viltojumu, kura apsudrabošanai varēja izmantot dzīvsudrabu.³⁶

20. aprīļa tiesas sēde

K. Kreihela izvaicāšana atsākās 20. aprīlī “sāpju pagrabā” (spīdzināšanas telpā) ar nolūku “veiksmīgi iegūt no apsūdzētā *patiesību*”³⁷ (sk. 2. att.). Vispirms K. Kreihels tika atkārtoti izvaicāts visos viņam izvirzītajos apsūdzības punktos. K. Kreihels atzinās trīs dālderu un viena sešgraša atliešanā (*nachgegoßen*). Tālākajā izvaicāšanā tika izmantotas arī spīdzināšanas metodes (“*vff genugh same inditia Von eine hochte. Rahte zuerkanter tortur*”). K. Kreihelam bija jāatbild uz šādiem jautājumiem:

- 1) Vai viņš atzīstas trīs pie viņa atrasto misiņu, vara un cinka dālderu izgatavošanā? Pirms cik gadiem un pie kā viņš ir apguvis arodu?
- 2) Cik daudz un kāda veida monētas viņš ir izgatavojis, kas viņam ir palīdzējis un kādus materiālus viņš ir izmantojis?
- 3) Vai viņš ir izgatavojis vairākus simtus, jeb cik daudz viltotus dālderus viņš ir izgatavojis ar veco Brandenburgas dāldera veidni;³⁸ vai viņam bija palīgi?
- 4) Vai viņš ir zinājis līdzīgus monētu viltojumus, kas tās bija par monētām un kādā veidā nonāca līdz šejieni?
- 5) Cik bieži viņš feniņu sudrabu, misiņu, kaparu un citas lietas ir apzeltījis vai apsudarbojis, pārdevis kā istu? Cik daudz viņš ir izgatavojis piemiņas medaļas/žetonus?
- 6) Vai un cik daudz viņš ir pārdevis apsudarbotas sprādzes? Cik daudz gredzenus, brošas un citus tāda veida priekšmetus viņš ir pārdevis kā sudraba priekšmetus?
- 7) Vai viņam ir zināmi vēl kādi šajā arodā?
- 8) Vai viņa zēļi Samuels un Jakobs zināja par priekšmetu īstumu vai neīstumu?
- 9) Vai viņš zināja, kāds sods draud par lieltungu un pirmu (großen potentaten und fursten) monētu izgatavošanu?³⁹

2. att. Tiesas jautājumi Klausam Kreihelam. 20.04.1594. Avots: LNA LVVA, 673-1-1026, 5.-5. l.p.v. Autora fotogrāfijas.

Fig. 2. Interrogation of Claus Kreychel. 20 April 1594. Source: LNA LVVA, 673-1-1026, pp. 5-5v. Photographs by the author.

Atbildot uz pirmo jautājumu, K. Kreihels norādīja, ka ikviens zeltkalis varēja atliet medaļu kopijas. Vēl vienu dālderu viņš bija atlējis kādam Ārensburgas zemniekam no viņa līdzī atnestā sudraba. Tas pats zemnieks vēlāk pasūtījis vēl divus dālderus, kas tika izgatavoti no cinka un apsudraboti. Monētas bija paredzētas zemnieka meitai. Uz nākošajiem trim jautājumiem K. Kreihels atbildēja noliedzoši – “Negat”. Tāpat viņš noraidīja, ka būtu savā darbības laikā apzeltījis vai apsudrabojis priekšmetus un pārdevis, slēpjot to patieso izcelsmi. Kas attiecas uz citiem līdzīga aroda meistariem, viņam bija zināms tikai jostu meistars Kristofs (*Christoff der gurdler, Christoffer Gurdler*), pie kura viņš vastlāvju laikā (*Fastnacht*) bija iemācījis apsudrabošanu. Kristofs bija izgatavojis tādus pašus un līdzīgus apsudrabortus bronzas priekšmetus un pārdeva tos zemniekiem.⁴⁰

Pēc atkārtotas izvaicāšanas K. Kreihels atzinās vēl viena apzeltīta dāldera izgatavošanā, kas pārdots kā pusdālderis, par ko, savukārt, viņa zellis Samuels atalgojumā saņēmis vienu mārciņu. Visas apsudrabortās sprādzes viņš pārdevis kā misiņa priekšmetus. Par siknaudas viltošanu viņam nekas nebija zināms. Tomēr viņš atzinās, ka kopā ar Samuelu duci leišu (*dutschen Littwisch*) monētu bija pārkalis (*gestoßen*) piemiņas žetonos/medaļās. Pēc kādas pilsētas meitenes (*Magt aus der Stat*) pasūtījuma bija izgatavotas arī brošas. Tās tika apzeltītas un pārdotas par 10 šiliņiem gabalā. Sešgrašu monētu Klausss bija izgatavojis kopā ar Samuelu. Otram zelim Jakobam nekas par to nav bijis zināms, jo tajā laikā viņš atradās Jelgavā.

Tālāk tiesā tika uzaicināts Samuels sniegt savas liecības. Samuels pie K. Kreihela bija redzējis tikai vienu lejamveidni. Viņš noraidīja K. Kreihela apgalvojumu, ka būtu piedalījies sešgrašu monētas izgatavošanā. Viņam bija zināms žetons, ko K. Kreihels bija izgatavojis kādam holandietim kā kapu piedevu. Jauna detaļa atklājas arī

attiecībā uz sudraba iegūšanas avotu. Samuels liecināja, ka feniņu sudrabu K. Kreihels bija saņēmis no kāda pils garnizona kapteiņa (*wallischen Capitain zu Schloße*).

Tiesā atkal tika aicināts K. Kreihels, taču nu jau pavisam jaunā epizodē. Tiesneši prasīja, cik daudz apsudrabotu sprādžu viņš bija pārdevis laukos (*binnen landes*), dzīvojot pie kādas Pļaviņu sievas (*frowen Plawschen*). K. Kreihels atbildēja, ka Pļaviņu sievai viņš nav pārdevis nevienu apsudrabotu sprādzi – tās, kas pašam piederējušas, viņš uzdāvinājis apkārtnes iedzīvotājiem. Jaunas ziņas izdevās iegūt arī par viņa mācību laiku pie jostu meistara Kristofa. No jostu meistara Kristofa zeļļa K. Kreihels bija apguvis amonija hlorīda uzklāšanu (*Salmichim Zugebrauch*).⁴¹ Amonija hlorīdu jeb salmiaku varēja izmantot lodējamās virsmas sagatavošanai, un tas bija praktiski noderīgs, izgatavojot rotaslietas. Salmiakam varēja būt arī cits izmantojums – monētu viltošanā, pārklājot tās ar alvas kārtu (*tin coating*), kas imitēja sudrabu.

Vēlāk tajā pašā dienā K. Kreihels tika izvaicāts trešo reizi, taču šoreiz viņš neko jaunu nevarēja pateikt, tikai to, ka esot nevainīgs. Noguris no garīgās spriedzes, viņš acīmredzami kļuva emocionālāks, sakot: “[...] ja viņš būtu viltojis monētas un būtu pievērsies citām aizliegtām lietām, viņam kājās būtu bijis vēl kāds pāris apavu, nevis jācieš dziļa nabadzība. [...] ar smagu darbu knapi var nopelnīt dienišķo maizi”.⁴² K. Kreihels noslēdza savas pārdomas ar slēdzienu: pat ja viņam būtu prātā nākušas domas par monētu viltošanu, viņš diez vai būtu uzticējies zeļļiem, nemaz nerunājot par lejamveidnēm, kas stāvējušas darbnīcā atklātā vietā.⁴³

Tajā pašā dienā fogtu kungi vēlreiz stingri izvaicāja (*scherff examiniret*) K. Kreihela zelli Samuelu. Samuels atklāja, ka K. Kreihels viņam uzticējies pusi pienākumu. Samuels esot piekritis ar noteikumu, ka viņš par to netiek sodīts. K. Kreihels devis viņam solījumu: “Rīgas kungi esot informēti

par to, ka viņš veic tādu darbu, un arī zeltkaļi esot ar viņu apmierināti.”⁴⁴ Kopā viņi izgatavoja piecus dučus sprādžu, no kuriem daļu pārdeva K. Kreihela sieva, daļa tika izdalīta. Lai novērstu jebkādas aizdomas par savu līdzdalību monētu viltošanā, 22. jūnijā Samuels tiesas fogtiem adresētā vēstulē sniedza sīku savas darbības aprakstu.⁴⁵

Pēdējais tiesā tika aicināts otrs K. Kreihela zellis Jakobs. Viņš atcerējās, ka pie K. Kreihela esot redzējis vēl vienu svina dālderu, kas vēlāk ticis apzeltīts. Par dāldera tālāko likteni viņam nekas neesot zināms. Jakobam ar K. Kreihelu bija līdzīga vienošanās par palīgdarbu veikšanu uz pusēm. Izpildot Kristofa Denes (*Christoff Dhene*) pasūtījumu, viņš kopā ar K. Kreihelu izgatavoja divas rokassprādzes.

27. aprīlī tiesājamais K. Kreihels vēl pēdējo reizi tika izvaicāts “sāpju pagrabā”. Šajā reizē neko jaunu apsūdzības sakarā viņš nepateica.⁴⁶

1594. gada 16. maijā, neilgi pēc tiesas lēmuma paziņošanas, K. Kreihels rakstīja Rīgas rātei. Viņš pateicās par to, ka, neskatoties uz viņa “*smagajiem likumpārkāpumiem*”, tā nav vērsusies pret viņu ar visu likuma bardzību, un, ņemot vērā viņa vecumu, trūcīgos apstākļus un godājamo draudzību ar Libeku, ir dāvājusi viņam dzīvību. Viņš apsoliya ievērot tiesas lēmumu, ar kuru tas tika izraidīts no Rīgas, un turpmāk nepārkāpt pilsētas likumdošanu. Tāpat K. Kreihels apsoliya viscaur dzīvot godīgi un “*atmest visus neatļautos darbus un monētu viltošanu*”.⁴⁷

Monētu viltošanas metodes un Klausu Kreihela produkcijas noieta organizācija

K. Kreihela prāvas dokumenti neļauj precīzi uzskaitīt viņa izgatavoto numismātisko priekšmetu apjomu. Kaut arī K. Kreihela un liecinieku – zeļļu – sniegtās liecības

bija detalizētas, gan liecinieki, gan pats apsūdzētais laika gaitā mainīja savas liecības. Saturiski tās bija atšķirīgas, jo tika izpildīti gan privātie, gan kopīgie pasūtījumi, turklāt darba laiks nebija limitēts. Visbeidzot, nav skaidrs, par kādu laika nogriezni ir runa. Aptuvenās aplēses liecina, ka tika izgatavoti trīs līdz pieci Brandenburgas markgrāfistes valsts dālderu, vismaz divi Lietuvas Lielkuniģaitijas sešgraši un ducis žetonu jeb piemiņas medaļu.

Monētu izgatavošana notika K. Kreihela darbnīcā priekšpili, tiešā pilsētas tuvumā. Izvēlētajai lokācijas vietai bija zināmas priekšrocības, jo tā ļāva apkalpot kā pilsētas, tā arī lauku un priekšpilsētas iedzīvotājus, tomēr vienlaikus bija ieguvusi bēdīgu slavu Rīgas tiesībsargājošo iestāžu vidū. 1594. gadā, ap to pašu laiku, kad notika K. Kreihela tiesas prāva, tika sastādīts priekšpili dzīvojošo nevēlamo iedzīvotāju saraksts ar 105 vīriešu vārdiem, starp viņiem bija arī divi zeltkaļi, vairāki krodznieki, jostnieki u. c.⁴⁸

K. Kreihela prāvas dokumenti sniedz samērā vispusīgas ziņas par monētu izgatavošanas metodēm. Dālderu un arī medaļas jeb žetoni tika izgatavoti ar atliešanas metodi. Dālderu tika atlieti kāda senāka Brandenburgas markgrāfistes dāldera lejamveidnē, bet nav zināms, kāda lejamveidne izmantota žetonu atliešanai. Visi priekšmeti tika atlieti no lētiem metāliem – svina, misiņa un bronzas. Kad tiesas fogti K. Kreihelam prasīja, kā viņš iemācījies atliet monētas, viņš atbildēja, ka ikviens zeltkalis to protot. Profesionālo prasmju dēļ Rīgā un citviet Livonijā monētu meistari un uzraugi (*wardein*) bieži vien rekrutējās no zeltkaļu vidus.

Sarežģītāka bija monētu pārkalšanas metode, kur ar spiedņu palīdzību uz monētas tika uzkalts citas monētas vai medaļas attēls. Monētu spiedņus parasti izgatavoja spiedņu griezēji, un tie glabājās vai nu monētu kaltuvē, vai arī rātē. Tāpēc

paliek atklāts jautājums, kur un kādā veidā K. Kreihels varēja iegūt spiedņus.

Visas atlietās monētas un liela daļa K. Kreihela izgatavoto rotaslietu tika vai nu apsudrabotas, vai apzeltītas. Rīgas monētu meistara H. Volfa sniegtā liecība ļāva pierādīt, ka apzeltīšanā un apsudrabošanā izmantota no antikajiem laikiem zināmā un viltotāju lietotā dzīvsudraba sakausējuma uzklāšanas metode (*mercury amalgam*).⁴⁹ Otra apsudrabošanā izmantotā metode bija alvas uzklāšana ar amonija hlorīdu jeb salmiaku.

Atsevišķos gadījumos priekšmetus izgatavoja no pasūtītāja privātā sudraba – visbiežāk tas bija feniņu sudrabs. Feniņi bija mazākās apgrozības monētas, kas parasti bija mazturīgā iedzīvotāju slāņa rīcībā. Kopš 1581. gada, kad Rīga un poļu pārvaldītā Vidzeme pārgāja uz poļu maksāšanas sistēmu un citām norēķinu vienībām, feniņi pamazām izgāja no apgrozības un zaudēja savu agrāko vērtību. Lai saglabātu monētas sudrabu, monētas parasti pārkausēja un iegūto sudrabu pārkalā. Šāda prakse bija izplatīta vēl 18. gadsimtā, kad zemnieki saužām veda vecos šiliņus zeltkaļiem pārkausēšanai.⁵⁰

Amata prasmes un vajadzīgie līdzekļi tika iegūti, veidojot komunikācijas tīklus ar kolēģiem, pasūtītājiem un pircējiem. Svarīgāko jeb privāto komunikācijas loku veidoja K. Kreihela latviešu sieva un divi vācu zeļļi Samuels un Jakobs. K. Kreihela sieva bija galvenā preces pārdevēja un izplatītāja. Bez viņas pilsētā bija arī kāda meitene, kas pasūtīja brošas, un, iespējams, vēl citi mazumtirgotāji. Zeļļi acimredzot bija jaunāki un mazāk pieredzējuši par K. Kreihelu un, tāpat kā viņš, nevarēja iegūt darbu monopolizētajā amatniecības tirgū. Ar abiem zeļļiem K. Kreihels slēdza savstarpēju līgumu, kas noteica, ka viņi ar K. Kreihelu strādā kā pārinieki un līdzīgi dalās ar ienākumiem no izgatavotajām precēm. K. Kreihels acimredzot vairāk uzticējās Samuelam, kuram bija zeltkaļu zeļļa pieredze.

Iespējams, kopā ar Samuelu tika atlieti arī žetoni.

K. Kreihela “profesionālajā izaugsme” svarīgu lomu ieņēma arī ādinieku meistars Kristofs ar zelli, kuri viņam iemācīja apsudrabošanas un apzeltīšanas metodes. Saskaņā ar K. Kreihela liecību Kristofs darbojās tajā pašā jomā, kurā K. Kreihels, – izgatavoja lētas rotaslietas zemniekiem. Kristofa un K. Kreihela piemērs rāda, ka bitnieku pasaulē profesionālās darbības robežas bija izplūdušas, tāpēc nav izslēdzams, ka, tāpat kā rotaslietu izgatavotāji, arī monētu viltotāji bija sastopami dažādu jomas pārstāvju vidū.⁵¹

K. Kreihela darbībā aktīvu lomu ieņēma arī pircēji un pasūtītāji. Viņu rindās bija vairāki neidentificējami vācu tautības iedzīvotāji – M. fon Glagovs, J. Kopens, D. Fingers, K. Dene, Hanss Gocens un daži anonīmi zemnieki – Rīgas dzirnavniece un Ārensburgas zemnieks. K. Kreihela pasūtītāju un pircēju loks noteikti bija lielāks par dažiem šeit minētajiem. K. Kreihels strādāja ne tikai uz vietas, tātad Rīgas vai Rīgas apkaimes iedzīvotājiem, bet devās arī uz laukiem un apkārtējām pilsētām, piemēram, Jelgavu, kur tika nolīgts zellis Jakobs.

Dažas pārdomas par Klausu Kreihela soda mēru

Kaut arī K. Kreihels atzinās monētu viltošanā, tiesa viņam piesprieda to pašu soda mēru, ko iepriekšējās divās reizēs par zeltkaļu zvēresta laušanu, t. i., izraidīšanu no pilsētas. Spriedums, acīm redzot, bija maigāks nekā paredzētais nāves sods, kas pienācās, ja tika pierādīta vaina monētu viltošanā. Zīmīgi ir tas, ka, izņemot vienu reizi, visos Livonijas monētu viltotāju tiesas procesos⁵² monētu viltotājiem tika uzlikts naudas sods vai arī viņi tika atbrīvoti bez tā. Līdz ar to var apgalvot, ka K. Kreihela prāva sprieduma ziņā ne ar ko neatšķīrās.

Nav skaidri zināms, uz kādām likumu normām vai kodeksiem Rīgas tiesa balstīja savu lēmumu un vai tiesai bija aktuāli K. Kreihela minētie lietu mīkstinošie apstākļi – viņa vecums, trūcīgais stāvoklis un cienījamā draudzība ar Libeku. Tā kā monētu kalšanas tiesības pilsētai garantēja karalis, jādomā, ka šādos gadījumos spēkā bija Polijas–Lietuvas karalistes likumdošana. Kā atzīmē somu tiesību pētnieks Heiki Pihlajameki (*Heikki Pihlajamäki*), t. s. poļu laiki Livonijas tiesību vēsturē ir maz zināms pētījumu lauks – saglabāties maz avotu, un vēl mazāk pieejami pētījumi par tiem. Svarīgākās krimināllietas, pie kādām acimredzot piederēja arī K. Kreihela prāva, tika izskatītas saskaņā ar inkvizīcijas *ius commune* principiem, kas paredzēja izmantot inkvizīcijas metodes, t. sk. spīdzināšanu.⁵³

Iespējami saistošs avots K. Kreihela prāvas izskatīšanā varēja būt ķeizara Kārļa V impērijas kriminālkodekss. Kodekss vienīgo reizi minēts K. Kreihela pirmo divu tiesas prāvu dokumentā, kur atrodama atsauce uz 108. punktu par karaļa zvēresta laušanu. Mazliet tālāk, kodeksa 111. punktā, izskatīts jautājums par monētu viltošanu, kas ļauj iegūt minimālu izpratni par to, ko Rīgā 16. gadsimta nogalē varēja uzskatīt par monētu viltošanu. Saskaņā ar to “*monētu viltošana notiek trīs veidos: pirmkārt, kad tiek mākslīgi mainīts monētas nomināls, otrkārt, kad monētas tiek izkaltas no neīsta metāla, un, treškārt, kad kāds nelikumīgi izmanto monētu kalšanas tiesības*”.⁵⁴

Burtiski lasot monētu viltošanas definīciju, nav šaubu par to, ka K. Kreihels bija viltojis monētas – viņš bija piesavinājies monētu kalšanas tiesības, kā arī izgatavojis monētas un tamlīdzīgus priekšmetus no neīsta metāla. Tajā pašā laikā atsevišķi apstākļi neļāva K. Kreihela darbību kvalificēt kā monētu viltošanu. Ja var ticēt K. Kreihela sniegtajām liecībām, lielākā daļa izgatavoto monētu tika lietotas kā rotaslietas vai piemiņas zīmes – tas nebija nekas jauns un

aizliegts. K. Kreihela un liecinieku izvaicāšanas gaitā neizdevās iegūt tiešus pierādījumus tam, ka izgatavotās monētu kopijas tiktu realizētas tirgū kā maksāšanas līdzekļi.

Secinājumi

Lībekas zeltkaļa K. Kreihela 1594. gada tiesas prāva ir vienīgā liecība nesankcionētai monētu izgatavošanai Rīgā t. s. poļu laikos. Tiesas dokumenti liecina, ka 16. gadsimtā potenciālie monētu izgatavotāji vai viltotāji varēja nākt no bītnieku jeb necunfīgtīgo amatnieku vidus, kas bija uzskatāmi par simptomātisku monopolizētā amatniecības tirgus blakusparādību. Bītnieki apkalpoja pārsvarā nemantīgos un marginalizētos sabiedrības slāņus un kopā ar tiem veidoja melnā tirgus attiecības. Tāpat kā legālajās tirgus attiecībās, arī šeit bija pasūtītāji un amatnieki, uzpircēji, meistari un mācekļi. Melnā tirgus attiecībās nepastāvēja stingri regulētas darba attiecības, darbības sfēras, mantiskais vai etniskais dalījums.

Nereglamentēto saimniecisko attiecību negatīvā izpausme bija kvalitātes pārbaudes trūkums. Tā kā K. Kreihelam nebija zeltkaļa darbībai vajadzīgo resursu, viņš pārsvarā strādāja ar lētajiem metāliem un gala produkciju apzeltīja un apsudraboja, tādā veidā, iespējams, krāpjot pircējus un mākslīgi paaugstinot izstrādājumu vērtību.

K. Kreihela piemērs nav uzskatāms par viennozīmīgu viltošanas gadījumu. K. Kreihela procesa dokumenti liecina, ka līdz ar bītnieku darbības izvēršanos agrajos jaunos laikos jāpārvērtē termina “monētu viltošana” (*Münzfälscherey*) izpratne attiecīgā posma avotos – domājams, tā ietvēra arī atdarinājumu/kopiju izgatavošanu jeb visu veidu nelikumīgas darbības ar monētām. Monētu viltošanas un atdarināšanas procesa tehniskie risinājumi un izmantotie līdzekļi bija līdzīgi, taču izgatavoto priekšmetu funkcijas bija atšķirīgas. Atrauta no sākotnējās

funkcijas, proti, vērtības noteikšanas, preču apmaiņas un kapitāla uzkrāšanas, nauda kļuva par ikdienišķu priekšmetu, kuram katrs varēja piešķirt savu funkciju un nozīmi. Lai gan nevar izslēgt, ka K. Kreihela izgatavotie numismātiskie priekšmeti varēja nonākt arī monetārajā tirgū, izgatavoto priekšmetu apjoms bija pietiekami niecīgs, lai, nokļūstot apgrozībā, šie priekšmeti atstātu jūtamas sekas.

K. Kreihela izmantotās metodes ir identiskas tām, kas apzinātas dažādu antiko

un jauno laiku monētu ķīmisko analīžu rezultātā,⁵⁵ un ļauj secināt, ka Rīgā bija pazīstamas tādas pašas monētu viltošanas metodes kā citviet Eiropā.

K. Kreihela tiesas process liecina, ka t. s. poļu laikos Rīgā monētu viltotāji tika tiesāti, izmantojot spīdzināšanas metodes. Par monētu viltošanu tika paredzēti miesas sodi, tomēr iegūtā atzišanās vēl nenozīmēja galīgo spriedumu, un, līdzīgi kā citos viltošanas procesos Livonijā, vainīgais K. Kreihels tika atbrīvots.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Pētījums veikts par LU projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (Nr. AAP206/B060) finansējumu.
- ² Apjomīgākie Rīgas un Livonijas monētu viltošanas gadījumi: Livonijas ordeņmeistra Johana Freitagā fon Loringhofena (*Johann Freitag von Loringhofen*, 1483–1494) Cēsu šiliņu viltošana Polockā (15. gadsimta beigās), Rīgas, Brandenburgas u. c. zemju šiliņu viltošana Sučavā (mūsdienu Rumānijā) Eustatija Dabižas (*Eustatie Dabija*, 1661–1665) laikā un Polijas–Lietuvas karaļa Johana II Kazimira (*Jan II Kazimierz Waza*, 1648–1668) boratinku viltošana Bērzaunē (1667) Rīgas rātskungu Hansa Dreilinga (*Hans Dreiling*) un Lorenca Cimmermaņa (*Laurentz Zimmermann*) vadībā. Sk.: RASMA CEPLĪTE. XV–XVI gs. Livonijas monētu depozīts Ružinas ciemā (jaunākā – 1564. gada monēta). In: Latvijas PSR Vēstures muzejs. Raksti. Numismātika. Rīga 1968, 14. lpp.; VALENTIN N. RJABCEVIČ. Numizmatika Belarusii. Minsk 1995, s. 168; ALEKSANDRS PLATBĀRZDIS. Die Königliche Schwedische Münze in Livland. Stockholm 1968, S. 336–365.
- ³ Zīmīgi, ka masveida monētu viltošana notika ietekmīgu un valstiski nozīmīgu amatpersonu protekcijā, kam bija pieejami kontakti, resursi un instrumenti.
- ⁴ Sk.: IVAR LEIMUS. Jakob Richerdes’ myntningsaffär i Finland och i Reval. In: Historisk Tidskrift för Finland 1984, No. 2, S. 107–122; VIKTORS DĀBOLIŅŠ. Rīga mint masters Georg Albrecht Hille (1700) and Johann Christian Hille (1700–1701). In: Between Klaipeda and Turku. Decenary volume of the Association of Baltic Numismatists. Numismatica Baltica 1. Tallinn 2016, pp. 149–160; IVAR LEIMUS. How did mintmaster Leinhart Pauwermann die? In: Julkaisussa Suomen museo 2010, No. 117, pp. 84–85; HANNU SARKKINEN. Meinhard der lar’s counterfeiting in reval (Tallin) 1568? In: Between Klaipeda and Turku. Decenary volume of the Association of Baltic Numismatists. Numismatica Baltica 1. Tallinn 2016, pp. 139–148.
- ⁵ Ārija ZEIDA. Algotais darbaspēks Rīgas cunftu amatniecībā feodālisma laikā (14. gs. otrā puse – 19. gs. vidus). Manuskripta I un II daļas kserokopijas, 1967. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Zinātniskais arhīvs, Nr. 1333 un 1370 (I un II daļa).
- ⁶ Rīgas zeltkaļu ziņojums tiesas fogtam Kasparam Dreilinkam [lejasvācu val.], 10.03.1593. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 673-1-1026, 2.–2. lp.v.
- ⁷ Klausā Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 671-1-1026, 3.–7. lp.v.
- ⁸ Klausā Kreihela vēstule Rīgas rātei [lejasvācu val.], 16.05.1594. LNA LVVA, ibidem, 11.–12. lp.
- ⁹ Zeltkaļu zeļļa Samuela vēstule tiesas fogtiem [lejasvācu val.], 22.04.1594. LNA LVVA, 673-1-1026, 9.–10. lp.v.

- ¹⁰ Šajā laikā sāk izplatīties arī apzīmējums “Bönhasen”. ANNELORE LEISTIKOW. Baltisches Silber. Lüneburg 1996, S. 15.
- ¹¹ ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 36. lpp.
- ¹² LEISTIKOW, Baltisches Silber, S. 15.
- ¹³ Rīgas zeltkaļu amata šrāga ar 1581. gadā veiktiem papildinājumiem bija spēkā vēl 19. gadsimta vidū. ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 7. lpp.
- ¹⁴ Meistaru uzņemšanā dominēja korporatīvie un ģimenes apsvērumi, taču būtiska bija arī vāciskā un cienījamā izcelsme, mantiskais stāvoklis un reliģiskā piederība. WILHELM STIEDA, CONSTANTIN METTIG (Hgg.). Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Riga 1896, S. 127, 129.
- ¹⁵ STIEDA, METTIG, Schragen der Gilden und Aemter, S. 130, 311–312.
- ¹⁶ Sk.: MĀRA CAUNE. Rīgas pils priekšpils un kroņa Priekšpils. In: Latvijas Arhīvi 2005, Nr. 2, 35.–60. lpp.
- ¹⁷ STIEDA, METTIG, Schragen der Gilden und Aemter, S. 312.
- ¹⁸ Cunftigie zeļļi labprāt strādāja pie bitniekiem, “*jo tie maksāja augstāku algu nekā cunftes meistari*”. ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 37. lpp.
- ¹⁹ BAIBA VASKA. Rotas un ornamenti Latvijā no 13. gs. līdz 18. gs. vidum. Rīga 2017, 99. lpp.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ Klausā Kreihela vēstule Rīgas rātei [lejasvācu val.], 16.05.1594. LNA LVVA, 673-1-1026, 11. lp. Klausā Kreihels nemin savus gadus, tomēr spriež par savu lielo vecumu.
- ²² Klausā Kreihela pratinašanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem, 3. lp.
- ²³ Vanderzellis (no vācu val. *vandergeselle*) – zellis, kas devās pieredzes iegūšanas ceļojumos pa Eiropas pilsētām. Ceļošanai nebija noteikti laika ierobežojumi, taču parasti tā ilga vienu gadu, pēc tam zellis atgriezās pie sava meistara un varēja tikt pielaists pie meistariņa gatavošanas – tas viņam ļāva pretendēt uz meistara amatu. Par vanderzeļļiem vairāk lasīt: ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 94.–132. lpp.
- ²⁴ Rīgas zeltkaļu ziņojums tiesas fогtam Kasparam Dreilinkam [lejasvācu val.], 10.03.1593. LNA LVVA, 673-1-1026, 2.–2. lp.v.
- ²⁵ Hals oder Peinliche gerichtordnung Kaiser Karls V. und des H. Röm. Reichs nach der Originalausgabe vom J. 1533 und 1534 verglichen [...] mitgetheilt werden von D. Johann Christoph Koch. Giessen 1800, S. 57.
- ²⁶ Rīgas zeltkaļu ziņojums tiesas fогtam Kasparam Dreilinkam [lejasvācu val.], 10.03.1593. LNA LVVA, 673-1-1026, 2. lp.v.
- ²⁷ Klausā Kreihela pratinašanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem, 3. lp.
- ²⁸ Pils tiesas (atradās Rīgā, Daugavpili, Cēsis, Pērnavā un Tartu) bija pirmās instances tiesas, kas izskatīja ar pils personālu saistītās kriminālās un civillietas. Sk.: HEIKKI PIHLAJAMÄKI. Conquest and the Law in swedish Livonia (Ca. 1630–1710). Leiden 2017, p. 30.
- ²⁹ Klausā Kreihela pratinašanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 673-1-1026, 3. lp.
- ³⁰ Ibidem.
- ³¹ Ibidem, 3. lp.v.
- ³² Valsts dālderis – dāldera nomināla monēta (26–28 g), kas tika izmantota kā standarta aprēķina vienība Vācu Svētās Romas impērijas zemēs un arī ārpus tās robežām, piemēram, Livonijā.
- ³³ Rīgā šajā laikā netika kaltas sešgrāšu monētas. Saskaņā ar noteikto Polijas naudas kursu 24 šiliņi atbilda 6 grašiem (1 grasis = 4 šiliņi). IVAR LEIMUS. Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94). Stockholm 1995, S. 59.
- ³⁴ Klausā Kreihela pratinašanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 673-1-1026, 3. lp.v.–4. lp. Salīdzinājumam: 16.–17. gadsimtā cepurnieku un somdaru zeļļa alga par divu nedēļu darbu svārstījās 20–30 mārkū robežās. Ņemot vērā, ka zeltkaļu peļņas iespējas bija augstākas, zeļļiem divu nedēļu alga varēja pārsniegt 30 mārkas. ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 197. lpp.
- ³⁵ Nepieciešamības nauda (vācu val. *Notgeld*) parasti tika izgatavota krīzes – kara vai pilsētu aplenkumu – apstākļos, kad bija jūtams naudas trūkums. Nepieciešamības naudu Livonijas kara

- vajadzībām kala arī Livonijas ordeņmestri Vilhelms Firstenbergs (*Wilhelm von Fürstenberg*, 1557–1559) un Gothards Ketlers (*Godthart Kettler*, 1559–1561) un Rīgas arhibīskaps Brandenburgas markgrāfs Vilhelms (*Wilhelm von Brandenburg*, 1539–1563).
- ³⁶ Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 673-1-1026, 4. lp.v.
- ³⁷ “[...] *die wahrheit auszusagte fleißigk entnehemet worden*”. Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem.
- ³⁸ Domāts Brandenburgas markgrāfistes (1157–1815) dālderis.
- ³⁹ Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 671-1-1026, 5.–5. lp.v.
- ⁴⁰ LNA LVVA, 673-1-1026, 5.–5. lp.v.
- ⁴¹ Ibidem, 6. lp.v.
- ⁴² Ibidem, 7. lp. “[...] *wen er sich mit solchen sachen oder Münzfälscherey beholffen hatte, So muste er Ja noch ein Paar schue vber die fußen haben, so er doch sich In bitteren armudt, erlendiglich behoffen, vnd mit schwerer arbeit Khaum das liebe brott verarbeitet vnd vordienen khönten*”.
- ⁴³ Ibidem.
- ⁴⁴ Ibidem. “[...] *er solte sich nichts besorgen, die herren von Riga wusten woll das er sölche arbeit machte, so wharen auch die goldtschmide in der statt mit ihme woll zufrieden*”.
- ⁴⁵ Vēstulē Samuels rakstīja, ka saskaņā ar abpusēju vienošanos viņš palīdzējis K. Kreihelam izgatavot rokassprādzes. Kādu reizi K. Kreihela sieva pēc vīra prasības bija atlikusi malā četras sprādzes un pārdevusi kā istas – piecu un sešu vērdu un vienas mārkas vērtībā. Kā atbildību par neiegūto peļņu Samuels sev pieprasīja ienākumus no diviem K. Kreihela izgatavotiem misiņa gredzeniem. Viens gredzens bija veidots no trīs drātīm, un otrs bija apzeltīts. Gredzenus par četrām ar pusi mārkām pārdeva Dideriham Fingernam. Tam pašam Dideriham vēlāk par trīs mārkām pārdeva vēl divus tādus pašus gredzenus. Tālāk vēstulē Samuels pievērsās svarīgākajiem apsūdzības punktiem – dālderu un šiliņu kopiju izgatavošanai. Pie K. Kreihela viņš bija redzējis divus atlietus dālderus, vienu no svina un otru no misiņa. Samuels esot jautājis K. Kreihelam, kam šie dālderī domāti. Viņš atbildējis, ka tos pasūtījis H. Gocens saviem bērniem kā kakla piekariņus. Samuels bija redzējis arī divas sešgrašu monētu kopijas, vienu no misiņa un vienu no vara.
- Zeltkaļu zēļa Samuela vēstule tiesas fogtiem [lejasvācu val.], 22.04.1594. LNA LVVA, 673-1-1026, 9.–10. lp.
- ⁴⁶ Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem, 7. lp.v.
- ⁴⁷ Klausa Kreihela vēstule Rīgas rātei [lejasvācu val.], 16.05.1594. LNA LVVA, ibidem, 11.–11. lp.v. “*Vndt mich aller Vorbotenen arbeit Vnd Munzfälscherey, gänzlich enthalten will.*”
- ⁴⁸ CAUNE, Rīgas pils priekšpils un kroņa Priekšpils, 48.–49. lpp.
- ⁴⁹ ANDREY BOYKO-GAGARIN, IGOR SHATALIN. Counterfeit orts of Sigismund III Vasa. In: IGOR SHATALIN. *Orti Sigizmunda III Vazi* (Izдание 2). Kiev 2013, s. 107; CLAUDIO BOTRÈ, SILVIA MANI HURTER. The earliest roman counterfeit by means of gold/mercury amalgam. In: *Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica*. Bd. 79. Zürich 2000, S. 108.
- ⁵⁰ Der Liefländischen Chronik Andrer Theil: Von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erleutert [...] beschrieben worden von Johann Gottfried Arndt. Halle 1753, S. 314.
- ⁵¹ Arheoloģe Dagnija Svarāne izsaka varbūtību, ka sīkas rotaslietas un to atdarinājumus varēja izgatavot arī alvas lējēji. DAGNIJA SVARĀNE. 13.–15. gadsimta Rīgas alvas piekariņi. In: *Senā Rīga*. 8. sēj. Rīga 2015, 129.–148. lpp., šeit 130. lpp.
- ⁵² Sk. 1. un 3. atsauci.
- ⁵³ PIHLAJAMÄKI, *Conquest and the Law in swedish Livonia*, pp. 30–31.
- ⁵⁴ Hals oder Peinliche gerichtordnung Kaiser Karls V., S. 57.
- ⁵⁵ Autora rīcībā diemžēl nav apkopojošu darbu par monētu viltošanas tēmu Eiropā. Sk.: BOYKO-GAGARIN, SHATALIN, *Counterfeit orts of Sigismund III Vasa*, s. 107; CLAUDIO BOTRÈ, SILVIA MANI

HURTER. The earliest roman counterfeit by means of gold/mercury amalgam. In: Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica. Bd. 79. Zürich 2000.

SUMMARY

The paper reviews the documents of the 1594 trial of Claus Kreychel, a goldsmith from Lübeck. These documents are the only evidence of coin counterfeiting in Riga under the Polish rule (1581–1621). The article analyzes the socio-economic circumstances of Claus Kreychel's activities, methods and means of coin counterfeiting, communication nets and practice of penalties.

The trial documents of Claus Kreychel indicate that the activities of the 16th century counterfeiters must be addressed within the context of socio-economic environment of the non-guild artisans (*Bönhasen*). At the beginning of the 16th century, the commencement of professional activities in Riga became increasingly complex for future craftsmen. According to the Goldsmith regulations of 1582, the guild held the monopoly in goldsmith's craft and became a 'closed craft' (*geschlossenen Ämtern*). Simultaneously, a number of laws that restricted the activities of craftsmen outside the framework of the guild within the boundaries of city jurisdiction, were adopted. Therefore, the non-guild craftsmen that were excluded from the free trade of goods or the so-called *Bönhasen* started to assume a more important role in the everyday economic relations with the countrymen and poor citizens, who could not afford the production of the guild craftsmen.

According to the documents, a total of three to five copies of Brandenburg thalers, two Lithuanian 6-groschen and at least a dozen of tokens were produced by C. Kreychel and his apprentices Samuel and Jacob at his workshop in Riga suburb. The most valuable coins – thalers and 6-groschen were cast in a mould. Some thalers were cast from the customers' private pfennig silver. The rest of the coins were manufactured from cheaper metals – lead, bronze or zinc. Tokens were manufactured by overstriking the old and worn-out coins. However, it is not clear what punches were used during this process. Thalers and a great part of jewellery were silver plated or gold plated by use of quicksilver amalgam or tin coating with ammoniac. Thus, it can be concluded that in Riga the coins were counterfeited with similar methods and materials as elsewhere in Europe.

On the other hand, the main occupation of Claus Kreychel was manufacturing of different jewellery – rings, chains, pendants, brooches and bracelets. Coins served only as additional component of jewellery and as objects of remembrance. Furthermore, according to his testimony, coins were not distributed in the market as means of payment. Therefore it is questionable whether C. Kreychel was counterfeiter and we may suggest that by "counterfeiting of coins" (*Münzfälscherey*) the trial documents identified making copies/imitations, as well.

The matter of Claus Kreychel was tried in the supreme city court that usually examined very serious or anti-state matters. The court proceedings of Claus Kreychel was conducted by the principle of *ius commune* (common law) and intended to obtain the admission of fault under torture. The court was able to obtain an admission of fault in coin counterfeiting from Claus Kreychel. The imposed penalty – expulsion from Riga and boundaries of its jurisdiction, allows to argue that the judicial attitude towards counterfeiters under Polish period had not changed from Middle Ages.